

Historjá dutkama čárvváin

SAMULI AIKIO

HANSEN, LARS IVAR og OLSEN, BJØRNAR:

Samenes historie fram til 1750.

Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2004. 427 s.

Sámiid historjá lea geasuhišgoahtán eurohpálaš lohkkiiid áinnas mañimuš 50 jagi áigge. Miellagiddejumi sáhtta ipmirdit ee. dan historjjálaš jorggáldaga boadusin, man nuppi máilmmesoadi loahpaheapmi mávssii goit euro-amerihkkálaš máilbmái. Mañimustá dát soahti lei dahkan eahpidahttin dajahus sivilisašuvnna sivdnádušlaš váikkuhusaid humanismii – dahje oppanassii olmmošlaš eallimii. Goalmmát máilbmi váikkuhišgođii máilm-mepolitihkkii uhcánaččaid Ovtastuvvan Álbmogiid bokte, mii lei vuoddu-duvvon soadi háviid dálkkodeapmin nugo mánja earáge dan áiggi riikkaid-gaskasaš figgamuša. Olmmošvuogatuodaid julggaštus galggai OÁ' mielde suddjet ovtatolbmuid maiddái čerdii dahje nállái geahčakeahtta. Ja balddonas nállevealaheapmái čujuhettiin háliidedje beassat luovus oppa tearpmas *nálli* ja buhttet dan heivvolabbo namahusain *etnikkalaš joavku* (maiddái *ethnos*, Montagu 1971: 372). Tearbma lea dasto oamastuvvon viidát humanisttalaš diehtagiidda, leihan das juo ovddežis nana sadi klassihkalaš *etnografijas* (mii dattetge spealai guhká nálli-doahpágiin). Dasa ii nu ollu giddejuvvon fuomášupmi, ahte *etnikkalaš* sáhtii meroštallot juo (dahje velá?) 1960-logu beallemuttus «ii-risttalaččaide čujuheaddjin» (*pertaining to non-Christians*, The Random House Dictionary of the English Language 1966: 489, s.v. *ethnic*; g. Aikio 1989). Etnihkalaš joavkku ja *álbmoga* doahpágiid gaskavuolta ii leat mañnelisge olus guorahallon, vaikke dárba gal orošii leamen: lea oainnat nu, ahte juos hállagoahtá omd. etnikkalaš norgalaččaid birra, sáhtta oazžut bealjevuollai.

Beroštupmi lea goit guoddán uhcánaččaid šattu. Sámit ieža leat dál oskkál-

duvvan iskkadit iežaset mannanáiggi dan válljás girjjálašvuoda veagas maid dološ lappologalaš dutkamuš lea buvttadan – nuppegežiid go 1950-logus, go muhtun duiskkalaš goasttedeadjit juo jearahišgohte mis min iežamet historjjá. Áigi lea láddan duođalaš sámi dutkamiidda easka davvi universitehtaid sámeossodagaid fáro ja historjjá nannoset vuhtiiváldimii easka 2000-lohkui boadedettiin. Dat albmana maid Lars Ivar Hansena ja Bjørnar Olsena *Samenes historie* ovdasánis: dát guovtteoasagin báisan girjeplána biddjui johtui 90-logu beallemuttu maŋŋá.

Hansen-guovttos Olseniin leaba váldán barguneaska sápmelaččaid vássán áiggi guorahallama gitta 1750-logu rádjai. Girjji sáhtá vuosttažettiin gohčodit nana lappologalaš dutkamuššan, go dutkanluondu lea das nu sakka dovddahahtti. Dábálaš olbmo govahallan historjjás dáhpáhusaid guhkes ráidun ii leat dán girjji rukses láigin. Vuodđodieđuid oktilis vihkkhallan ja problematiseren sáhtá baldit soames lohkki, guhte lea vuordán njuolggo ja sihkkaris geainnu sápmelaččaid dološáigái. Girjji čálliid čanas ovddeš-áiggiid sámedutkamii lea sihke positiivvalaččat ja negatiivvalaččat čavgat. Dutkamuš buktá ovdan olu ávdnasiid ja fállá daid lohkkái čielga, vihkkhallon hámis, muhto sisdoallá maid iešguđetláhkai suokkardallon spekulášuvnnaid ja tulkomiid sápmelaččaid dološáiggis. Lohkki ii dárbbas leat čálliiguin ovttaoaivilis buot sajiin, muhto son vuohtá, ahte árvalusat leat bures duođaštallon ja measta álo duohta gávnnahusaiguin vuodustuvvon. Spekuliivvalášvuohta lea oktavuodas dasa, ahte giedahallan lea nu vuoimálaččat arkeologalaš gitta gaskaáiggi lohppii – ja dat fas lea daninassii áddehahtti, go dien boarráset áiggi historjjálaš gáldut leat váilevaččat.

Girjji viđa váldokapihttalas vuosttamuš dahjege láidehus giedahallá sámiid historjjá čilgema buncaraggáid ja sierralágan aspeavttaid. Dat lea daninassii dárbbaslaš, go diehtá man lossat oppalohkái lea leamaš jorgalit historjjá-čálliid fuomášumi sápmelaččaid láhkásaš joavkkuide. Nubbi kapihtal lea oamastuvvon sápmelaččaid álgovuodu čilgenfiggamušaide, ja das gal bohtá čielgasit ovdan maid čálliguokta oaidnamuš. Dasto čuovvu viiddis guorahallan ruovdeáiggi ja árra gaskaáiggi bivdoservošis, temánis ekonomalaš sierraneapmi ja etnikkalaš stáđásmuvvan. Koloniseren, kultur-deaivvadeamit ja servodatnuppástusat sullii 1200–1550 leat fáddán njealját oaivekapihttalas, ja vidát, buot viiddimus, giedahallá stáhtalaš integrašuvnna, vuoigatvuodaid ja miššuvnna sullii 1550–1750. Easka dán maŋimuš váldologus oaivedeaddu sirdása čielgasit historjjá beallai, go dutkamuš

muđui fievrreduvvo mihtilmasat arkeologijja veagas.

Girji lea almmustuvvan moadde jagi dassá, nu ahte soames dutkit leat juo geargan atnigoahtit dan ávkin ja váháš kommenteretge iežaset čállosiin. Eanas sajiid dan dieđut ja tulkomat válđojit duođas dahje daninassii (omd. Mulk 2005: 51, Grydeland 2005: 69), muhto gullostit maid kritihkalaš jienat (Schanche 2005: 69–70). Go sáhka lea sosiála diliid tulkomis arkeologalaš dieđuid veagas, nugo dán girjjis s. 213–214, dat ii leat mihkkige ipmašiid. Ja go girjjis leat valjis iešguđetlágan suokkardeamit ja čielggadeamit, de hiistočuoggát gal gávdnojit nu ollu, ahte girjji lohkan šaddá báikkuid njuolgga jierástuhttin ja juohke dáhpáhusas hásttuheadjin.

Gažaldat sápmelaččaid etnogenesas dahjege sámi álbmoga riegádeamis ja oidnosii ihtimis oažžu girjjis iežas saji. Čálliguovttos gal juo dalán álggus fáruheaba seaguheames ságastallamii álbmoga, go sudno mielas lea olu heivvolet hállat etnikkalaš joavkkus. Aiddo dán doahpaga veagas orru šaddamin ipmirdahttin, ahte tulkojupmi čearddaiduvvamis veaddjá nu čađa sosiologalažžan, go dat lea leamaš Norggas Fredrik Bartha dovddus girjji almmustuvvama rájes (1969). Álbmoga ii livčče lean nu álki čárvet ovttatolbmuid válljejumiiid boađusin. Iežan beales jáhkán, ahte tulkojupmi lea vearrájit liiggástallon erenoamážit dan báres ovddideaddji Odnera pamflehtalágan čállošis *Finner og terfinner* (1983). Kultuvrralaš erohusaid sosiála organisašuvdna (dahje organiseren, fuomáš Bartha girjji vuollerubriikka!) ii suige govčča oppa álbmoga, dadjat dal norgalaččaid – iige leat oppanassii dábálaš imaštallat norgalaččaid etnogenesa. Hansen-guovttos gal máinnašeaba dange muhtun Norgga ravdaguovlluid oktavuodas (Odnera oaivilin s. 34, muđui s. 41, 57), muhto goittot gielladiehtaga bealde diekkár dáhpáhusat gohčoduvvošedje oktageardánit assimilašuvdnan.

Iešalddes Odnera feaila lei liiggástallan, muhto dasa lassin son viiddidii dan etnikkalaš joavkkuid *gaskavuodaid* govvideami, maid Barth lei buktán ovdan, guoskat maiddái etnogenesisii dahjege etnisitehta ráhkaduvvamii. Duohta gal, maid Barth namuhii *genesis*a daid proseassaid joavkkus maid mearkkašahtti fáktorat báhcet boares oaidninvugiin ovdagáttuid vehkii (1982 (1969): 11), muhto son ii gieđahallan dán ášši dođe viiddibut. Ja go son govvidii individaid sirdáseami joavkkus nubbái, son geavahii dange proseassas boares tearpma assimilašuvdna (1982 (1969): 22). Ná dat tulkojupmi, mii lea leavvan modaoahppan viidát Norgga arkeologaid

gaskavuhtii, lea duođaid šaddan easkka Bartha čuvodeaddjiid fáro. Go dat dál bohtá dettolaččat ovdan giehtagirjin oaivvilduvvon dutkamušas, lea juo alla áigi cuiget áššis.

Problema orru leamen giella ja dat, ahte sosiologat eai máhko oaidnit dan etnisitehta váldofáktorin, vissa muhtun erenoamáš ravdadáhpáhusaid dihtii (omd. Orientta oskkoldatčearddat jnv.). Odner hállá joba giella *válljašuvvamis* etnikkalaš joavkku dárbbuide, namalassii gávpeoktavuođaid várás (Odner 1983: 106). Dákkobuohta maid Hansen-guovttos Olseniin čuovvuleaba su beanta eahpekritihkalaččat ja ribaheaba goasii dohkkehit Odnera don doložis viežžan govahallama das, mo sámiid máttut mahká *lonejedje* gielaset suomelaččain dahjege *válljejedje* vuodđosuomagiela (s. 33, 36; siiddu 34 sitáhtačujuhus Odnerii sisdoallá prentenfeaila: galggašii leat 110 iige 10). – Muhto dát boares giellamolsunteoriija livččii dahkan sámiid suomelažžan iige sápmelažžan! Mañnelis lođateavsttas giella birra soai datte referereba gielladutkiid dábalaš oainnu (čálliid mielas nu oaivvildit dušše «de fleste språkforskerne»), man mielde sápmelaš ja suomelaš gielat leat gárggiidan oktasaš vuodđogielaš, namalassii suoma-sápmelaš vuodđogielaš (s. 142).

Dat giellahistorjjálaš duohtaášši, ahte giella duođaid árbašuvvá iige suige šatta välljemiin, ii oro ollásit válganán čállide iige oppa dan jovkui, guđet leat čuovvulan Odnera fantiserema. Giella lea maid etnikkalaš joavkku garvemeahttun siskkáldas eaktu, almmá oktasaš giella lea váttis govahallat makkárge sosiála organiserema. Muhto dát čálliguovttos gal atniba maiddái gielalaš albmanusaid relevántan: ovttá vuollelogus lea fáddán *Språkliga belegg for samhandling*, ja das čuvoduvvojit Nesheima ja Bergslanda loatnasátnedutkamušat. Soames háve refereren ii leat doarvái kritihkalaš ja doalvu endorii, nugo álbmotetymologalaš navdosis, ahte álbmotnamahus *finn* 'sápmelaš; suomelaš' livččii oktavuodas dárogiela *finne*-verbii (s. 47). Dákkár vikkahusaid lea viehka dušši geardduhit, vaikke dat leat joavdan joba muhtin boarráset etymologalaš sátnegirjjiid rádjai.

Hansen-guovttos Olseniin lihkostuvvaba goit čájehit girjjiineaskka máŋga dakkár ášši, maid buiga lohkki dahje historjjáin buđaldeaddjige ii muđui gártaše várra oppa jurddašitge. Arkeologalaš deattuhus šaddá datge loahpas dán beales ávkin, go oainnat dán dutkansuorggi ovdáneapmi lea leamaš mañimus logijagiid áigge nu johtil, ahte eatnasiidda duššebeare dan čuovvun lea šaddan váttisin. Muhto eanemus girjjis deaddá oppa áiggi vuohtheahtti

viggamuš oazžut áššiin čielgasa, leš dal gažaldat dološ oskkoldatgovahallamiid tulkomis dahje vaikkeba sámiid vuoigatvuodaid vuoduin. Sámiid dološ oskku čatnan lággabut oktii boaresdárrolaš ja suopmelaš mytologiijain (s. 351) bálvala oasistis dán čielggadeami ja dahká buorebut ipmirdahttin sápmelašvuoda agi, mii girjji arkeologalaš oasis lea dattetge vel vanahuvvon (s. 41). Vuoigatvuodahistorjjá guorahalli sáhtttá imaštallat, mo vuoigatvuodat šadde oktonas váldeolbmuid ja hálddahusa vehkii (omd. s. 305–315), muhto aiddo dan čilgen ja muitaleapmi lea historjáčálii geatnegasvuolta. Historjá ii leat dänge dáhpáhusas gomiheames, muhto dan sáhtttá atnit duodaštussan.

Samenes historie lea dehalaš giehtagirji ja buot ovddemuš gohccáheaddji čálus. Dat bidjá lohkki smiehttat historjádutkama iešvuodaid ja mearkkašumi ja geasuha measta juohke sajes lasseguorahallamiidda. Dutkanfáttá problemáhtalaš luondu lea loktejuvvon čielgasit oidnosii, ja čálliguovttos ovddideaba roahkkadit iežaska čoavddusevttohusaid. Dat fállujuvvojit gielain, mii lea giittehahti čielggas ja ovttaoaivillaš muhto gáibida lohkkis juoga veardde čuvgehusa ja hárvánumi. Dan seamma gáibádusa lohkki sáhtttá dovdat maid soames fáttáid ja daid giedahallanvuogi ovddas, juos ii leat hárvánan diedálaš ja akademalaš dutkamii. Muhto ii juohke girji sáhte leat čállon stuorra álbmoga lohkkamuššan iige juohke girjji giella sáhte leat álkit áddehahti. Girjji joatkkaoasis lea almmuhusaid mielde eará čálii, muhto lea bures sávvmis ja vuordimis, ahte das šaddá seammaláhkai vuđolaš ja hástaleaddji logus.

Girjjálašvuolta

AIKIO, SAMULI 1989: Saamelaisten historia – etnistä vai kansallista historiaa? – *Materialy VI meždunarodnogo kongressa Finno-ugrovedov*, s. 296–301. Tom 1. Akademiija Nauk SSSR, Uralskoje otdelenije. Moskva: Nauka.

BARTH, FREDRIK (doaimm.) 1982 (1969): *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*. Bergen: Universitetsforlaget.

GRYDELAND, SVEN ERIK 2005: The pioneers of Finnmark – the earliest coastal settlements to the encounter of the inland people of Northern Finland. – Helena Knutsson (doaimm.), *Pioneer settlements and*

- colonization processes in the Barents region*, s. 43–77. Vuollerim Papers on Hunter-gatherer Archaeology, Volume 1. Vuollerim: Vuollerim 6000 år.
- MONTAGU, ASHLEY 1971: *Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race*. Fourth edition, revised and enlarged. New York: World Publishing.
- MULK, INGA-MARIA 2005: Bosättningsmönster, vildrensjakt och tamrenskötsel i Lule Lappmark 100 e.Kr – 1600 e.Kr. – Oddmund Andersen (doaimm.), *Fra villreinjakt til reindrif / Gåddebivdos boatsojsujttuj* s. 33–59. Tjálarájdde/Skriftserie 1. Ájluokta/Drag: Árran julevsáme guovdásj / Árran Lulesamisk senter.
- ODNER, KNUT 1983: *Finner og terfinner: etniske prosesser i det nordlige Feno-Skandinavia*. Oslo Occasional Papers on Social Anthropology 9. Oslo: Department of Social Anthropology, University of Oslo.
- SCHANKE, KJERSTI 2005: Varangersamene før 1600. – Oddmund Andersen (doaimm.), *Fra villreinjakt til reindrif / Gåddebivdos boatsojsujttuj* s. 61–73. Tjálarájdde/Skriftserie 1. Ájluokta/Drag: Árran julevsáme guovdásj / Árran Lulesamisk senter.
- The Random House Dictionary of the English Language*. Váldodoaimm. Jess Stein. New York 1966.